

VALDAS PRUSKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIA IR PILIETINĖ VISUOMENĖ

The Lithuanian Catholic Church and Civil Society

SUMMARY

During the Soviet regime the Lithuanian Catholic Church was one of the most important factors in resisting the policy of russification and protecting Lithuanian national and cultural identity. Today the Church contributes much to the consolidation of the civil society. But in the conditions of democratic pluralism it faces new challenges in adjusting itself to the needs of intensely developing society and its westernized institutions.

Neginčytina Katalikų bažnyčios įtaka krikščioniškos Lietuvos asmens tapatybės dimensijai, lėmusi žmogaus apsisprendimą okupacijų metais. Šiandien ji tampa reikšmingu veiksniu, įveikiant sovietinės sistemos socialinio ir dvasinio palikimo apraiškas, puoselėjant bendruomeniškumo formas, taip pat kuriant pilietinę visuomenę kaip iniciatyvių ir atsakingų žmonių grupių bendravimą.

Užimdama santūrios laikysenos poziciją valstybės ir politinio gyvenimo atžvilgiu, plėsdama veiklą švietimo, socialinės pagalbos ir rūpybos srityse Kata-

likų bažnyčia pastarąjį dešimtmetį tapo svarbiu veiksniu stiprinant socialinio solidarumo ir bendruomeniškumo pagrindus. Kita vertus, ir pati Bažnyčia vis labiau suvokiama kaip neatskiriama kuriamos pilietinės visuomenės dalis. Kyla klausimas kokia vieta pilietinėje visuomenėje tenka Bažnyčiai ir kaip toji nauja situacija įtakoja jos, kaip institucijos, vaidmenį?

Pilietinės visuomenės sąvoką galime suprasti keleriopai. Ji nėra neutrali, o turi stiprų normatyvinį komponentą – apibrėžia tam tikrą tikslą, būseną, kurios

RAKTAŽODŽIAI: katalikų Bažnyčia, interesų grupės, religinės organizacijos, pilietinė visuomenė, religinės vertybės.
KEY WORDS: catholic Church, groups of interest, religion organization, civic society, religious values.

visuomenė turėtų siekti. Taip apibrėžiama ši sąvoka pas mus ir yra plačiausiai vartojama. Tačiau palikime nuošaly visas idėjines, taip pat ir ideologines ir politines reikšmes, libertarizmo ir komunitarizmo filosofinę polemiką, kur pilietinės visuomenės koncepcija vaidina svarbų vaidmenį.

Pilietinė visuomenė, kaip ją suprantame siaurąja prasme, identiška interesų grupių sistemai, taigi gausybei įvairiausių grupių, draugijų, sąjungų ir kooperatyvų, kurių yra kiekvienoje demokratinėje visuomenėje¹. Galima teigti, jog pilietinė visuomenė – tai visuomeninių, nevyriausybinų organizacijų, orientuotų į savipagalbą (horizontaliu lygiu), tinklas, pakankamai tvirtas atsverti valdžios galią (vertikaliu lygiu), bet neužkertantis jai kelio vykdyti savo esminių funkcijų – saugos ir tvarkos užtikrinimo bei piliečių ir organizacijų pagrindinių interesų derinimo.

Nevyriausybinių organizacijos turi oponuoti valdžiai, stengtis atsverti jos įtaką, neleisti jai per daug išviešpatauti. Valdžia savo ruožtu turi šias organizacijas saugoti bei sudaryti sąlygas jų klestėjimui. Valdžios sutramdymo neturi lydėti nei anarchija, nei visuomenės atomizacija. Nebus pilietinės visuomenės ten, kur viešpataus visų karas prieš visus, arba vyraus visuotinis abejingumas kaimynams ir bendrapiliečiams.

Mes traktuosime pilietinę visuomenę kaip reiškinį, kuris šiuolaikinėse demokratijose egzistuoja kaip begalė konkuruojančių ir bendradarbiaujančių piliečių susivienijimų, arba, kitaip tariant, kad tarp piliečių (*visuomenės*) ir valstybės

yra margas tinklas susijusių struktūrų, kurias galime pavadinti *tarpine sistema*. Viena iš tarpinės sistemos dalių yra Bažnyčia.

Jeigu pilietinę visuomenę suvokiame kaip sistemą su tarpinėmis grandimis, kyla klausimas – *kokiu mastu Lietuvos katalikų bažnyčia yra jos sudėtinė dalis*, – kuri galima performuluoti taip – *ar Bažnyčia Lietuvos visuomenėje yra viena interesų grupių*, arba – *ar ji (Bažnyčia) visuomenėje užima ypatingą padėtį (toji padėtis jai yra visuotinai pripažinta ir nekvestionuojama)*.

Tai, savaime suprantama, yra klausimas, kurį užduoda daugybė sociologų ir į kurį įvairiais būdais, remiantis įvairiais argumentais, bandoma atsakyti. Vieni, pavyzdžiui, religijos sociologas Heidruntas Abromeitas, Bažnyčią laiko organizacija *sui generis*, kuri nuo kitų interesų grupių iš esmės skiriasi². Kiti, pavyzdžiui Klausas von Beyme, greičiausia remdamasis padėtimi JAV, laiko ją tam tikru interesų grupės tipu, kurio specifinis bruožas – pakankamai laisvas ir netgi pragmatinis religinio gyvenimo ir vertybių panaudojimas siekiant visuomenės bei valstybės paramos savo Bažnyčiai³. Nedera pamiršti ir to, kad interpretacijos dėl Bažnyčios veikimo dažnai yra nulemtos ir konkretaus konteksto, kuriame jos buvo suformuluotos.

Teoriškai mums niekas nekliudo priskirti Bažnyčią interesų grupėms. Vokiečių sociologas Ulrichas von Alemannas interesų grupes apibrėžia taip: „Savonoriškai sukurti socialiniai vienetai su tam tikrais tikslais ir darbo pasiskirstymu, mėginantys įgyvendinti individualius, materialinius bei idealistinius savo na-

rių interesus poreikių, naudos bei pateisinimo prasme. Jie veikia socialinio darinio viduje ir (arba) prieš kitas grupes, organizacijas bei institucijas“⁴.

Iš tiesų Bažnyčios tam tikrais atvejais politinės sitemos rėmuose atlieka panašias funkcijas kaip interesų grupės. Šis faktas, suprantama, suteikia galimybę jas laikyti interesų grupėmis. Kai kuriose politinėse sistemose (pvz., Italijoje, Ispanijoje) jų visuomeninės-politinės funkcijos pranoksta įprastas įtakingų interesų grupių funkcijas ir privilegijuotą padėtį, tačiau teisinis atsiribojimas ir daugybė kitų dalykų lig šiol prieštarauja tokiam supratimui.

Lietuvoje Katalikų bažnyčios kaip vientisos krikščioniškos socialinės struktūros įtaka nors ir susilpnėjusi, tačiau pakankamai pastebima ir įtakinga galia, reiškianti savo veikimą ir socialiai įprasmintais pavidalais. Todėl galima kalbėti apie ją, kaip ir kitas interesų grupes, kurios stengiasi aktyviai dalyvauti formuojant pilietinę visuomenę.

Suprantama, Bažnyčiai būtų sunku pritarti tokiai interpretacijai ne vien dėl galios pozicijos, bet ir todėl, kad tai prieštarauja jos požiūriui į politiką ir politinę sistemą, kas, pavyzdžiui, matyti iš kai kurių Bažnyčios socialinio mokymo interpretacijų⁵ Katalikiškos grupinių interesų sampratos kontekste, Bažnyčiai nenoriai taikant pliuralistinį „visuomeninės audos“ modelį, be jokios abejonės, prielaida, kad Bažnyčia yra *tik* viena iš tarpinės sistemos institucijų, yra sunkiai suvokiama.

Kita vertus, reikia pripažinti, kad mes daugiau ar mažiau esame įtakoti Bažny-

čios bei krikščioniškųjų vertybių. Taigi turime psichologinių barjerų Katalikų bažnyčią laikyti interesų grupe, visų pirma atsižvelgdami į jos istorinę funkciją, reikšmę Europos civilizacijos istorijai, o siauriau – Lietuvos istorijai, tautos savimonės išsaugojimui, atsižvelgdami į jos ypatingai garbingą padėtį. Didžia dalimi būtent dėl šios priežasties mes dažnai „pražiūrime“ šiandieninę Bažnyčios vietą sistemoje ir procesus, kurie turi įtakos jos padėties kitimui.

Dalis tikinčiųjų dar nepasiruošę ir nelinkę kritiškiau vertinti jos veikimą ir raiškos formas, kurios naujomis sąlygomis vis mažiau yra patrauklios ir paveikios. Katalikų intelektualų tarpe iki šiol vyrauja daugiausia gana tradicinis nekritiškas požiūris į Katalikų bažnyčią ir jos veiklą, vengiama vertinti ją platesniame visuomenėje ir apskritai katalikiškoje Europoje vykstančių procesų kontekste. eikia pripažinti, kad tokios atsargios gynybos poziciją užimti iš dalies skatina ir neatsakinga, ieškanti pigių sensacijų žiniasklaida, nuolat „smaguri audama“ bažnyčios tarnų padarytais nusižengimais. Įkyrus ir netgi liguistas žiniasklaidos „skandalų riterių“ domėjimasis negatyviais reiškiniais nutylint pozityvius darbus, skatina tam tikrą Bažnyčios uždaramą.

Tikėtina, kad tikintiesiems priėmus šią tezę, nors ir be didelio džiaugsmo, tai sudarytų jiems galimybę ateityje rinktis tinkamas pastoracines ar misijų strategijas veikiant sekuliarizuotoje aplinkoje, aplinkoje, kuri reikalauja vis adekvatesnio Bažnyčios atsako į kintančios realybės iššūkius.

Šiandieninės Vakarų valstybės Bažnyčių atžvilgiu dažniausia užima tokią poziciją – jos garantuoja tikėjimo laisvę ir propaguoja krikščioniškas vertybes. Tų Bažnyčių teisinė padėtis kaip tik ir kyla iš šio dvigubo principo. Kaip yra pastebėjęs amerikiečių kultūrologas Christophas Linkas, valstybės ir Bažnyčios santykis laikosi ant dviejų kolonų: sekuliarizuotos valstybės pasauležiūrinio neutraliteto ir religinės laisvės principo. Tai lemia, kad Bažnyčia užima ypatingą padėtį ir valstybės bei visuomenės atžvilgiu, t.y. būti kaip organizacija *sui generis*, jeigu ši jos funkcija būtų pripažįstama tiek visuomenės daugumos, tiek valstybės⁶.

Tačiau Lietuvoje mes šiandien nieko panašaus nepastebime. Priešingai – esame liudininkai tendencijos, kad valstybė (nors Bažnyčios *de jure* istoriškai gali užimti ypatingai garbingą padėtį) pamažu liaujasi *de facto* Bažnyčią laikyti ypatinga institucija. Tai rodo ir valdininkų bandymas taikyti Bažnyčiai taisykles ir reikalavimus, kurių privalu laikytis šalyje veikiančioms įvairioms organizacijoms.

Tai iš dalies leidžia atskirti Bažnyčią nuo valstybės. Tačiau Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės ir tikėjimo laisvės pripažinimas dar nereiškia, kad valstybė turi teisę nusisukti nuo Bažnyčiai kaip institucijai aktualių klausimų svarstymo ir tinkamų sąlygų jos pilnaverčiam funkcionavimui sudarymo, t.p. ir nesidomėti plintančiais naujais religiniais judėjimais ir jų įtaka visuomenei. Juolab, kad didesnę visuomenės dalį sudaro tikintys – katalikai, kaip piliečiai mokantys valstybei mokesčius ir turintys teisę į jos rūpestį.

Tai tik rodo aiškios bei nuoseklios valstybinės politikos religijos atžvilgiu nebuvimą. Abstraktus religinės laisvės principo deklaravimas, sudaro palankią terpę agresyvioms sektoms plėsti savo veiklą, kuri daro neigiamą įtaką piliečių socialiniam ir psichologiniam saugumui. Taip laisvės veikti pripažinimas skvarbiems ir agresyviems netradiciniams religiniams judėjimams tampa nelaisve piliečiams. Religinė laisvė virsta neatsakinga laisve skleisti pažiūras, kurios nėra priimtinos, kelia pavojų ne tik piliečiams, bet ir pačiai valstybei.

Tikėtina, kad naujiesiems religiniams judėjimams ir sektoms sparčiai skverbiantis į šalį, aštrėjant jų tarpusavio konkurencijai, laikui bėgant visuomenė Bažnyčią nustos laikyti institucija, turinčia išskirtinę padėtį ir privilegijų. Be abejo, tam įtakos Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, turi gyventojų vertybinių prioritetų kitimas, ir tai interpretuojama kaip tradicinių vertybių nykimas⁷. Tikėtina, kad ilgainiui gali vykti tokie esminiai procesai, kurie turės įtakos ir Katalikų bažnyčios kaip institucijos kaitai:

- Religinių vertybių nykimas, jų įtakos visuomenėje silpnėjimas.
- Didėjantis visuotinis nusigrėžimas nuo tų vertybių, kurios susijusios su pareiga ir pritarimo savimone (tiek politikos, tiek darbo srityse), taip pat nuo vertybių, perteikusių vadinamosios religinės etikos (teonominės etikos – Dievo garbė ir karalystė kaip galutinis tikslas) nuostatas ir kategorijas⁸ ir leidusių kapitalizmo plėtotę.
- Nenoras paklusti tradiciniams normoms ir vertybėms, orientuojantis į

individualias vertybes, į savirealizaciją ir pasitenkinimą savimi.

Empirinių tyrinėjimų duomenys rodo, kad nusigręžiama nuo tradicinių agrarinės ir industrinės visuomenės vertybių. Besiformuojančią naują vadinamąją *poindustrinę erą* charakterizuoja visuomenės ir mąstymo struktūrų pliuralizacija. Vis labiau išigali „naudos visuomenės“ vertybės (vartojimo kokybė, komfortas ir kita), kurioms Bažnyčios įtaka, deja, nėra didelė.

Pastarąjį dešimtmetį buvome liudininkai panašios raidos Lietuvoje, kuri demokratinėse Vakarų Europos šalyse buvo diagnozuota jau anksčiau. Mūsų šalies specifika yra ta, kad po komunistinio visuomenės vertybių naikinimo šie pakitimai praūžė itin smarkiai. Jų masas ir pasekmės dar nėra iki galo suvokti ir įvardyti, tačiau kai kurie pakitimai jau yra pastebimi:

- Mažėja žmonių, kurie yra artimai susiję su Bažnyčia, tai reiškia ne tik tai, kad jie reguliariai dalyvauja pamaldose, bet ir tai, kad vienaip ar kitaip atstovauja poziciją, kurią Bažnyčia prieš visuomenę stengiasi apginti, kaip savo krikščioniškumą.
- Bažnyčia, kaip tam tikrų vertybių reprezentantė, iš visuomenės sulaukia vis mažiau pritarimo, bet vis dažniau yra suvokiama kaip organizacija, kuri yra visuomenei ir valstybei naudinga, nes imasi atlikti socialinius darbus, kurie nėra laikomi „prestiziniais“ (darbas su neįgaliaisiais, išplėtotą *Caritas* organizacijų veikla vyskupijose) ir kuri gina specifinius tikinčiųjų interesus.
- Religinės socialinės organizacijos (RSO), ieškomamos naujų nišų veiklai visuomenėje savo tikslams pasiekti vis labiau panaudoja ne religines, bet socialines priemones ir būdus. Taip religinis motyvas pamažu užleidžia vietą socialiniam.
- Mažėja Bažnyčios kaip universalių vertybių skelbėjos įtaka, nes pritarimas joms Lietuvos visuomenėje nyksta: išigali postmodernistinis vertybių pliuralizmas, vertybės, kurias visuomenė laikė neabejotinomis, vis dažniau verifikuojamos.

Tikėtina, jog šio proceso rezultatas būtų toks: Bažnyčia laipsniškai – nepaisant jos ypatingos padėties, kurią ji stengiasi išlaikyti (apeliodama tiek į savo nuopelnus Lietuvai praeityje, tiek į socialinio veikimo dabartyje sferų ir sričių ypatingumą) – virsta interesų grupe.

Tokia situacija Katalikų bažnyčiai turi reikšti ne tik nuostolį, nes būti interesų grupe reiškia, viena vertus, neturėti savo dispozicijoje tam tikros *a priori* duotos padėties, kuri demokratinio pliuralizmo sąlygomis atrodo nekaip. Kita vertus, reiškia būtinybę religinio ir kultūrinio pliuralizmo sąlygomis siekti savo interesų (idėjų, minčių ir pažiūrų) įgyvendinimo konkuruojant su kitomis (religinėmis) grupėmis.

Tokios mintys skatina, ieškoti visuomenei prieinamo ir paveiklaus krikščionybės liudijimo laikmečio dvasią atliepančiomis priemonėmis ir būdais. Be to kyla poreikis plėsti religinių socialinių (visuomeninių) organizacijų (pvz. ateitininkai, pavasarininkai), kurioms vadovauja pasauliečiai, veiklą, atsižvelgiant

į tas socialinių reiškinių sritis, kurios yra sunkiai prieinamos ir reguliuojamos visuomenės ir valstybės (benamystė, našlaičių globa ir kt.) siūlant savus būdus problemoms spręsti (pvz., kardinolo A. Bačkio iniciatyva įkurtas amatų centras Vilniuje prie Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios, nakvynės namai ir kt.).

Tokia nuostata verčia įdėmiau įsižiūrėti ir aiškiau įvardyti RSO veikimo sritis ir ypatumus, nustatyti jų vietą ir galimas įtampas santykiuose su pasaulietinėmis nekatalikiškomis organizacijomis (tame tarpe ir kitas konfesijas atstovaujančiomis) ir grynai religinėmis organizacijomis, kurioms vadovauja dvasiškiai.

Akivaizdu, kad religinių socialinių (visuomeninių) organizacijų veiklos plėtimasis neišvengiamai didins įtampą tarp jų ir nereliginių organizacijų, užsiimančių panašia veikla. Realybė tokia, kad visuomenėje vis labiau mažėja nišų, kurias būtų galima užimti. Nenuostabu, kad didėja konkurencija. Ne visada ji sąžininga. Antai monsinjoro Vytauto Kazlausko įkurta *Vaiko tėviškės draugija*, besirūpinanti našlaičių ir beglobių vaikų šeimynine globa ir našlaičių įvaikinimu (taip pat ir užsienyje) patiria stiprų pasaulietinės organizacijos *SOS vaikai* ir kitų organizacijų siekiančių monopolizuoti našlaičių rūpybos ir „įvaikinimo“ erdvę spaudimą. Tad ir toliau išlieka problema, koku mastu pasaulietinių organizacijų taikomi veiklos būdai ir priemonės gali būti taikytini RSO veikloje. Vienareikšmiško atsakymo nėra.

Kyla nesutarimų ir tarp RSO bei grynai religinių organizacijų, kurioms vadovauja kunigai, todėl kad:

Skirtingi yra tikslai ir veikimo sferos. RSO veikia socialinėje srityje ir kreipia dėmesį į gyvenimo tikrovę, kurioje stengiasi žmonėms padėti konkrečiais veiksmais ir suteikti pagalbą. O religinės organizacijos (kongregacijos, vienuolynai) iš esmės kreipia dėmesį pirmiausia į dvasinę pagalbą, dvasinį žmogaus ugdyimą – konkrečios realios socialinės problemos ir jų sprendimas nėra jų dėmesio ir veikimo objektas, greičiau priešingai: egzistuoja kaip dar vienas įrodymas, kad pasaulyje yra daug blogio ir vienintelė priešprieša jam – dvasingumo ugdyimas, t.y. gyvenimas pagal Kristaus ir Bažnyčios mokymą.

Skirtingas rizikos laipsnis suklysti ir skirtinga kaina už tą suklydimą. RSO veikia socialinėje srityje ir šia prasme patiria didelį pasaulio, įvairių socialinių, ekonominių, politinių struktūrų spaudimą. Ne visada turi aiškius atsakymus ir pasirinkimus, nes gyvenimas yra dinamiškas, tenka priimti sprendimus neturint analogijos, pavyzdžio. Taigi, rizikuoti. Šios rizikos kaina didelė. Visuomenė, ypač žiniasklaida, greitai pastebi nevykusius sprendimus ir juos plačiai pagarsina. Taigi RSO nėra apsaugota nuo klaidingų sprendimų, už kuriuos tenka brangiai sumokėti. O grynai religinės organizacijos yra gana uždaros ir iš dalies apsaugotos nuo kritikos, t.y. turi tam tikrą *neliečiamumo* imunitetą. Viešos dvasininkų atgailos – dalykas retas. Tai susiję su dideliu kunigų autoritetu, nors mūsų laikais ir smuktelėjusiu, bet tradiciškai išlikusiu Lietuvoje. Konkretūs atskirų dvasiškių nusižengimai palikti bažnytinio teismo jurisdikcijai. Todėl dvasininkų nusižengimai mažiau akivaizdūs ir viešai svarstyti.

Akivaizdu, kad nauja besiklostanti situacija – tai savotiškas iššūkis ir Bažnyčiai, ir tikintiesiems. Bažnyčiai – rasti visuomenės poreikius atliepiančias socialinio ir pastoracinio veikimo priemones ir būdus, o tai neišvengiamai turės įtakos ir Bažnyčios kaip interesų grupės organizacinės struktūros ir veikimo pokyčiams. O tikintiesiems – ne tik viešai pademonstruoti, bet ir veiksmingai apginti savo krikščioniškumą, paliudijant jį konkrečia veikla.

Žvelgiant iš šalies, yra visiškai tas pat, ar Bažnyčia pripažįsta sau interesų grupės poziciją, ar ne. Taip pat nėra svarbu, ar Lietuvos visuomenė jau yra, ar greitai bus tokioje situacijoje. Svarbu tai, kad visuomenėje vykstantys pokyčiai neišvengiamai provokuoja tokios situacijos atsiradimą.

Akivaizdu, kad ir Lietuvos katalikų bažnyčiai, drauge ir katalikams šios problemos sprendimas, be jokios abejonės, ne už kalnų. Tai ne tik laiko iššūkis, bet ir didžiausias išbandymas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ James W. Russell. *Introduction to Macrosociology*. – New Jersey: Prentice Hall, 1996, p. 28–29.
- ² Heidrun Abromeit. *The Church in a Secularized Society*. – New York: Carden City, 1996.
- ³ Klaus Beyme. *Church in Society*. – London: Free Press, 1996.
- ⁴ Ulrich Alemann. *The Catholic Church in the Modern World*. – New York: John Wiley and Sons, 1997, p. 137–138.
- ⁵ Joseph Hoffner. *Krikščioniškasis socialinis mokymas*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 250–255.
- ⁶ Christoph Link. *The Church in the Age of Revolution*. – Chicago: Free Press, 1997, p. 525–526.
- ⁷ Romualdas Grigas. *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*. – Vilnius: VPU leidykla, 1998, p. 108–121.
- ⁸ Karl H. Pesche. *Krikščioniškoji etika. Bendroji moralinė teologija Vatikano II Susirinkimo dvasia*. – Vilnius: Aidai, 1997, t. 1, p. 97–104.